

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

A KIRÁLYI VÁRISPÁNSÁGOK HADAKOZÓ NÉPEI MAGYARORSZÁGON A TATÁRJÁRÁS ELŐTT

A katonai várépítés, mint *Max Weber* megállapította, régebb a hadiszekérnél és a ló katonai felhasználásánál. Már az óegyiptomi források szólnak a várakról és várparancsnokokról, kik eredetileg bizonyára kislejedelmek voltak. Várlakó kislejedelmek uralkodtak Mezopotámiában, Nyugat- és Észak-Indiában, Iránban, Oroszországban a keresztény térítés idején, Szíriában, Izraelben, sőt Kínában is. Ez az általános. Kréta szigete, erődítés nélküli palotáival, kivételes. Az európai középkori fejlődés kezdetén is ott van a politikailag önálló úri rend, tömegesen épített váraival, melyek nagy része római eredetű. A vár uralkodott a környező vidék felett. Egyetlen kérdés: kit szolgált ez az uralom, a váruat magát, szövetkezett lovagokat, vagy egy uralkodót, ki megbízhatott a várat kezében tartó hűbéresében vagy tisztjében.¹

A várszervezetnek jelentős szerepe volt a frank birodalomban,² Franciaországban,³ Németországban⁴ és a szláv államokban⁵ is.

1 *Max Weber*: Állam, politika, tudomány. Tanulmányok, Budapest, 1970. 225—226. o.

2 A frank grófsági szervezetre l. *Heinrich Mitteis*: Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnseitalters. 5. kiadás, Weimar, 1955. 44. o. — *Louis Halphen*: Charlemagne et l'empire Carolingien, Párizs, 1949. 146. és köv. o. — *Joseph Prinz*: Pagus und comitatus in den Urkunden der Karolinger, Archiv für Urkundenforschung, 17. Band (1942) 329—358. o. — *Heinrich Dannenbauer*: Hundertschaft, centena und huntari, Historisches Jahrbuch 1949. 155—219. o. — *Wolfgang Metz*: Bemerkungen über Provinz und Gau in der karolingischen Verfassung- und Geistesgeschichte. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 13. Band (1956). Germanistische Abtheilung 361—372. o. — *Otto Brandt—Arnold Oskar Meyer* (szerk): Handbuch der deutschen Geschichte bis zum Ausgang des Mittelalters, Konstanz, 1957. III. Abschnitt: *Karl Jordan*: Deutsches Reich und Kaisertum. Anfänge und Aufstieg bis zum Beginn des Investiturstreits 911—1156. 5. és köv. o. — *Helmuth Rössler—Günther Franz*: Sachwörterbuch zur deutschen Geschichte, München, 1958. 369—371. o. „Grafschaft” címszó. — *François Louis Ganshof*: Charlemagne et les institutions de la monarchie franque. In: *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, Band I. Düsseldorf, 1965. 370. és köv. o. *F. L. Ganshof*: The Institutional Framework of the Frankish Monarchy: a Survey of its General Characteristics. In: *The Carolingians and the Frankish Monarchy. Studies in Carolingian History*, London 1971. — Más jellegű, jóval nagyobb kiterjedésű, katonailag szervezett területi egységekre tagolódott a bizánci birodalom: a témákra. Szervezésük a VII. században kezdődött és a birodalom erejét a témákba szervezett hadakozó parasztsokra alapozta. A szervezet a XI. században a parasztbirtokok feudalizálódása következtében szűnik meg. (*Georg Ostrogorsky*: Geschichte des Byzantinischen Staates. München, 1963. Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft. I. 2. k. 68., 80—82., 88., 111., 131., 159., 162—163., 173—174., 205—206., 258., 274. o.)

3 *Jacques Flach*: Les origines de l'ancienne France, Xe et XIe siècles. I. köt. Párizs 1886. 445—452. o. — *Robert Boute-ruche*: Seigneurie et féodalité II. L'apogée (XIe—XIIIe siècles) Párizs 1970. 267—269. o. — *Sidney Painter*: Medieval Society. New-York 1951. 20. o. — *Georges Duby*: La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise. Párizs, 1953. 114—116., 437—496., 643. o. — *G. Duby—Robert Mandrou*: Histoire de la civilisation française. I. köt. Párizs, 1958. 53. o. — *G. Duby*: Structures familiales aristocratiques en France du XIe siècle en rapport avec les structures de l'état. In: *L'Europe aux XIe XIIe siècles. Aux origines des états nationaux*. Varsó 1968. 57—62. o. — *Jean François Lemarignier*: Aux origines de l'état français, royaume et entourage royal aux premiers temps Capetiens 987—1108. In: *Aux origines des états nationaux*. Varsó, 1968. 44—45. o. — *Jean Richard*: Le chateau dans la structure féodale de la France de l'Est au XIIeme siècle. In: *Problemes des 12. Jahrhunderts*. Stuttgart, 1968. 169—176. o. — *Jan Dhondt*: Das frühe Mittelalter. Frankfurt—Hamburg 1968. Fischer Weltgeschichte Band 10. 225., 229—234. o. — *Guy Fourquin*: Seigneurie et féodalité au moyen age. Párizs, 1970. 84—94. o.

4 A német grófságokról és várakról l.: *Aloys Meister*: Deutsche Verfassungsgeschichte des Mittelalters von den ersten Anfängen bis ins 15. Jahrhundert. Grundriss der Geschichts-Wissenschaft. Band II. 3. Abschnitt, Lipse, 1907. 141. és köv. o. — *H. Mitteis*: i. m. 156—159. o. *Helmuth Rössler—Günther Franz*: i. m. i. h. — *Wolfgang Hessler*: Mitteldeutsche Gaue des frühen und hohen Mittelalters. Berlin, 1957. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse, Band 49. Heft 2. passim. — *Gerhard Baaken*: Königtum, Burgen und Königfreie. Studien zu ihrer Geschichte in Ostachsen. Konstanz—Stuttgart, 1961. 9—95. o. Az „agrarii

Magyarországon a királyság megszervezése óta az ország területén levő várak zöme a király birtokában van. A királyi várispánságok rendszere az állam-szervezet gerince, a király hatalmának legfontosabb bázisa. A XI—XII. században ez a szervezet kifogástalanul funkcionál. Csak a XII—XIII. század fordulóján kezd bomlani a várispánságok szervezete. Korszakunkban tehát hazánkban a várak nem válnak feudális urak hatalmi központjaivá, melyekre támaszkodva megkísérelhették volna a királlyal való szembenállást, hanem, éppen ellenkezőleg, a király hatalmát terjesztették ki az ország egész területére és a várispánságokban élő hadakozó népelemek a királyi kíséret „territorializált”, „kihelyezett” részének tekinthetők.

A királyi várak rendszere tehát a kora-Árpád-kori magyar államnak egyik legjelentősebb intézménye, gazdasági, igazgatási, katonai és bíraskodási szervezetének gerince. Nem véletlen, hogy középkorkutató historikusaink közül jóformán mindenki foglalkozott a királyi vármegegyék kérdésével.

A régebbi kutatók közül megemlíjtük *Emerich von Krajnert*, aki a várjobbágyok között négy réteget különböztetett meg: 1. „Jobagiones sancti regis”, 2. „Fili jobagionum sancti regis”, 3. „Jobagiones de castrensibus exempti” és 4. „Fili jobagionum descensum comiti persolventium”, azaz 1. a szent király jobbágyai, 2. az előbbieik gyermekei, 3. a castrensisek közül kiemelt várjobbágyok és 4. a comesnek descensust fizető jobbágyok. Az utóbbi kettőt később azonosnak mondja.⁶ *Kandra Kabos* a várjobbágyok öt rétegét különbözteti meg: 1. a szent király jobbágyai, 2. a szent király jobbágyainak fiai (ez nem vér szerinti leszármazást jelent, hanem az előbbieknél kevesebb jogot), 3. várjobbágyok; 4. várjobbágyok fiai, 5. várszolgákból kiemelt exemptusok.⁷

Régebbi kutatóink munkái közül kiemelkedik *Pesty Frigyes* ma is használható alapos monográfiája.⁸

A királyi várispánságok kérdésével hatalmas irodalom foglalkozott, melynek ismertetésére nincs lehetőségünk. Az általánosan elfogadott nézet szerint, melyet a magyar történészek többsége vallott, a várispánságok a királyi birtok-szervezet igazgatási egységei voltak, s tőlük függetlenül, területükön és joghatóságukon kívül létezett egy külön „nemzeti Magyarország” is. E felfogást a legmagasabb szinten *Hóman Bálint*⁹ és *Holub József*¹⁰ foglalták össze.

Váczy Péter kétségbe vonta a hagyományos felfogást, mely szerint a királyi,

milites”-t hivatásos harcosoknak, de nem miniszteriálisoknak tartja. — *Walter Schlesinger*: Burgen und Burgbezirke. Beobachtungen im mitteldeutschen Osten. In: *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. Göttingen, 1961. 158—187. o. — *Heinrich Felix Schmid*: Otto I. und der Osten. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband XX. 1962—63. Festschrift zur Jahrtausendfeier der Kaiserkrönung Ottos des Grossen. 70—106. o. *Carl Erdmann*: Die Burgenordnung Heinrichs I. In: *Ottonische Studien*. Darmstadt, 1968. 144. o.

5 A szláv népek várendszerről általában: *H. F. Schmid*: Die Burgbezirksverfassung bei den slavischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Neue Folge, Band II. Heft 2. (1926) 81—132. o.

A lengyel várendszerről: *Marceli Handelsman*: Die mittelalterliche polnische Sozialgeschichte. Stuttgart 1920. 65. és köv. o. — *Zigmunt Wojciechowski*: La condition des nobles et le problème de la féodalité en Pologne au Moyen âge. Revue Historique de Droit Français, et Étranger. 1936. 692. és köv. o. — *Juliusz Bardach*: L'état polonais du haut Moyen âge. Acta Poloniae Historica, 5. (1962) 26. o. — *Manfred Helmman*: Wandlungen in Altrussland und Polen während des 12. Jahrhunderts. in: Probleme des 12. Jahrhunderts Stuttgart 1968. 283. o. — *Oscar Kossmann*: Polen im Mittelalter. Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Marburg/Lahn, 1971. 72—82. o.

A cseh kasztellániákról: *Otto Peterka*: Rechtsgeschichte der böhmischen Länder. I. k. Geschichte des öffentlichen Rechtes und Rechtesquellen in vorhussitischer Zeit. Reichenberg, 1923. 33—40., 54. o. — *Karl Bosl* (szerk.) Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder. I. k. *Karl Richter*: Die böhmischen Länder im Früh- und Hochmittelalter. Stuttgart, 1967. 204—205., 234—235., 240—246. o.

6 *Emerich von Krajner*: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns seit der Gründung des Königtums bis zum Jahre 1382. Wien, 1872. 169., 176—179., 182., 193., 204. o.

7 *Kandra Kabos*: A váradi regestrum. Budapest, 1898. 52—73. o.

8 *Pesty Frigyes*: A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században, Budapest 1882.

9 *Hóman Bálint*: Társadalmi osztályok Szent István államában. Békefi-Emlékkönyv, Budapest, 1912. 61—80. o. *Uő.*: Szent István. Budapest, 1938. 213—215. o. — *Hóman Bálint—Szekfű Gyula*: Magyar történet. 6. kiadás. Budapest, 1939. I. k. 406. o.

10 *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. k. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 34., 60. o. — *Uő.*: A királyi vármegegyék eredete. SZIE II. k. Budapest, 1938. 73—106. o. — *Uő.*: A magyar alkotmánytörténelem vázlata. I. k. Pécs, 1944. 30. o.

várispánsági Magyarország mellett létezett egy nemzeti Magyarországi. Álláspontja ellentétes jóformán az összes korábbi historikuséval — kivéve *Krajnert* és *Marczalit*. Szerinte a nemzeti szervezet nem maradt meg. A megyeszervezet a királyi birtokok igazgatási szervezetén alapult, de az ország politikai beosztásává vált, s az ország egész területére kiterjedt. A királyi hadsereg magvát II. István koráig a megyei csapatok alkották, s ezek csak védelmi harcra voltak alkalmasak. A várjobbágyok nem szabad állapotú milesek, a király földesúri milesei.¹¹

Újabb történetíróink közül a királyi vármegyéről szóló egyik legértékesebb tanulmányt *Molnár József* írta. — A régebbi szakirodalomból *Perger János*, *Palugyay Imre* és *Erdélyi László* véleményére és a forrásokra támaszkodva megállapítja, hogy nemcsak a várjobbágyok hanem a várnép is teljesített katonai szolgálatot. A várszerkezeten kívül is éltek királyi népek, így az udvarnokok, kik az utazó király kíséretéhez tartoztak. Ezek nem minden téren függetlenek a megyétől. Földjeik nem tartoznak bele a megye földállományába, de ők beletartoznak a megyébe, mint területi egységbe. A megye területén élő népek tehát nem egyformán függtek a megyétől.

A várnép katonai és egyéb szolgáltatásait századokba, tizedekbe szervezve, a centuriók és decuriók vezetése alatt teljesíti. A várjobbágyok gazdagabb része kizárólag hadakozni köteles. Sok közöttük a tiszt, s a hadizsákmányból több jut nekik, mint a várnépnek. A XIII. században a várszolgák igyekeztek várjobbágyokká válni, vagy várjobbágyokat igyekeztek maguk közé vonni. Ez — *Molnár* szerint — azt mutatja, hogy nem áthidalhatatlan közöttük a távolság. Ez különösen a várnépből eredő várjobbágyokra vonatkozik. A várjobbágyok számarányukhoz képest *nagyobb mértékben* vesznek részt a fegyveres szolgálatban, mint a várnép. Ez utóbbi századokba szervezve szolgál. Ezek *nemcsak* katonai, hanem gazdasági és közigazgatási egységek is. Lehet, hogy a várnépnek csak egy része volt hadakozó, esetleg egy századkerületben csak néhány falu. A hadakozó várszolgák falvaiban a hadakozás mestersége apáról fiúra öröklődött. A megyei szemléken már feltehetőleg ellenőrizték a fegyverforgatásban való jártasságot. A megyei katonaság elsősorban lovas íjász lehetett, mert lovagi felszerelésre nem telt nekik, a lovas íjász csapatoknak pedig nagyon összeszokottaknak kell lenniük. Ha a kiképzés alaposága, s a személyes rátermettség találkozott, a várföldet művelő parasztból hivatásos bajvívó is lehetett.¹²

Györffy György koncepciója szerint a királyi vármegyék a magyar nemzetségek szállásterületeiből alakultak ki, illetőleg a várral rendelkező nemzetségfő uralmi területéből. Az államszervező harcok során a király kisajátítja a nemzeti terület kétharmad részét, s a vár meg a kisajátított népek őrzetére oda telepíti különböző törzsekből származó saját katonaságát: „jobbágyait”, kiknek emlékét a törzsnévekből képzett helységnevek őrzik. A nemzetségnek maradt terület, a várbirtok és a királyi birtok egyenként az eredeti terület egyharmadát tette ki. A várbirtokon élő miles a várjobbágy. A vár tisztí rétege a várjobbágyság. Rétegei: a szent király szabadjai, s a várnépből kiemelték. Az ispán katonai ereje a közvetlenül alája rendelt várjobbágyokból és idegen törzsekből és népelemekből álló saját kíséretéből állott. A királyi sereg 1152-ben

11 *Váczy Péter*: A hűbériség szerepe Szent István államában. *Századok*, 1932. 390. o. — *Uő*: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935. 31—40. o. *Uő*: A királyság központi szervezete Szent István korában. *SZIE* II. k. Budapest, 1938. 43., 46. o. — *Uő*: A román és gót stílus kora. In: *Magyar Művelődéstörténet*, I. k. Budapest, é. n. 118. és köv. o. — *Uő*: Társadalmunk az Árpádok és Anjouk korában. In: *Magyar Művelődéstörténet*, I. k. Budapest é. n. 175. és köv. o. — *Uő*: A korai magyar történet néhány kérdéséről, *Századok*, 1958. 340. és köv. o.

12 *Molnár József*: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. *HK* 1959. 222—252. o. — A várkatonaság lovasíjász harcmodorának kérdéséről: *Borosy András*: A XI—XIV. századi magyar olvasságról. *HK* 1962. 147. o. 110. jegyzet.

73 csapat. Ebből egy a király idegen testőrségéből és zsoldosokból álló csapata, 72 a várispánok csapata. Ez utóbbiak hagyományos létszáma 400 fő volt. A várjobbágyok a Freisingi Ottó említette „de militum ordo”. Rajtuk kívül a veszély nagyságától függően fegyverbe szólították a falun lakó colonusok egytized-háromtized, vagy még nagyobb részét. E harcoló colonusokból alakult ki a várnépből kiemelt várjobbágyok, vagy keltjobbágyok rétege. A törzsnévből képzett helynévvel ellátott falvakban minden három „castrensis”-re esett egy várjobbágy. Az ispáni várakat „hadi utak” hálózata kötötte össze. A vármegyék székhelyének központja a XI. században dombon épült földvár, benne ispáni lak, istálló, tárházak, börtön, néhány ház várjobbágy és várnép (tárnok, kapuőr, hírvivő, kovács stb.). A vár mellett templom, az esperes (archipresbiter) házával. A vár- és templomdomb alatt útmenti, váralja település. A XII. században az ispán, s az esperes egyre kevesebbet tartózkodik az ispánsági székhelyen.¹³

Győrffy utóbbi adatokban gazdag tanulmányt szentelt a várszervezet kialakulásának tisztázására. Az Árpád-kori várispánsági, a királyi vármegyeszervezet eszerint három elemből alakult ki. E három elem: 1. a hazánk területén az államalakulás előtt már létező várak, 2. a honfoglaló nemzetségek megszállta területi egységek és 3. a fegyveres kíséret intézménye. A várispánságok a nemzeti központokként szereplő várak körül alakultak ki, miután a fejedelmi (királyi) hatalom kisajátította a nemzeti birtokok kétharmad (ellenállás esetén még nagyobb) részét, s abba saját fegyveres kíséretét, jobbágyait (milités) ültette, egy-egy ispán vezetésével. E várjobbágyokat a várispánság termelő munkát végző népei tartották el, általában 4 várnépi család tartott el egy várjobbágy családot. A várjobbágyok nem laktak benn a várban, de a várakhoz voltak szervezve, melyeket lóháton néhány óra alatt elérhettek. Településeik egy része a várak körül terült el, más falvaik messzebb voltak a váraktól, általában a megye sík területein. A királyi vármegye összefüggő területű volt, s a megye területén lakók az ispán hatalma alá voltak vetve. A várakra alapozott hatalmi szervezet volt a királyi megyerendszer, melyen át a király közigazgatási és bírói hatalmát az egész népre kiterjesztette. Közigazgatási téren a szétosztott udvari birtokokat is átfogta, bár azok gazdaságilag az udvarispánságokhoz tartoztak. István király korában kb. 48 megye lehetett, közülük 24 határmegye. Győrffy a magyar várispánsági szervezetet önállóan kialakult intézménynek tartja, mely az Európa más területein kialakult hasonló intézmények közül a lombardiai várrendszerhez hasonlít a legjobban, s valószínű hogy a lombardiai viszonyok ismerete István királyra bizonyos mértékig hatott is, mikor a várispánsági szervezetet kiépítette.

A várispánsági szervezet kialakulásának szakaszai: 1. 895 és 955 között a magyar fejedelmek és nemzetségek téli szállásai körül elhagyott várak felhasználásával várrendszer alakult ki. 955 és 970 között néhány határvár és kikötőbiztosító vár is felépül. 2. 970 és 1000 között primitív várhálózat épül ki.

13 Győrffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1959. 27—31. o. — *Uő.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. Budapest 1963. Passim. — *Uő.*: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. Magyarország demográfiája (Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Budapest, 1963. 50. o. — *Uő.*: Budapest története az Árpád-korban. Budapest története. I. k. Budapest, 1973. 225. és köv. o. — *Uő.*: A tízes és százaz szervezet. MTA II. oszt. Közl. 1973. 1—2. sz., 57—64. o. — Győrffynek a törzsnévi helynevekkel ellátott településekre vonatkozó nézetét kétségbe vonta *Solymosi László*: Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. Magyar Nyelv, 1972. 179—190. o. Szerinte nem bizonyítható, hogy az ilyen falvakban élő, a XIII. században „jobbágy”-nak nevezett népelemek az uralkodó nemzetség X—XI. századi *katolai* kíséretének utódai lennének. Jelenlétük másodlagos is lehet s a „jobbágy” szó jelentése is változott közben. *Solymosi* kételyeit Győrffy határozottan visszautasította (Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez Történelmi Szemle, 1972. 310—319. o.) Utóbb Győrffy elméletét újra megkérdőjelezte *Kristó Gyula*: Szempontok korai helyneveink történeti topológiájához. Szeged 1976. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tom. LV. passim. *Uő.*: Törzsek és törzsnévi helynevek. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. (Szerk. Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András.) Budapest, 1977. 221—223. o. *Uő.*: Levedi törzsszövetségéről Szent István államig, Budapest, 1980. 357—360. o., valamint megkérdőjelezte *Fügedi Erik* is: Valóság, 1978/6. 34—36. o.)

Géza fejedelem udvari javai védelmére épít várakat, a törzs- és nemzetségfőktől elkobzottakba saját megbízottait helyezi, környékére szolgálónépi és katonafalvakat telepít. Útvédő, vas- és sótároló várak is épülnek. 3. István király 1000-tól kb. 1020-ig az udvarispáni szervezettől független vármegye-hálózatot hoz létre, kis földvárakkal, önálló várispánsági szervezettel, a comesnek alávetett katonai, kézműves és paraszti településekkel. Ezek zárt területi egységek. Hasonló határvárak épülnek a marchio-k vezetése alatt. E várak s a Gézától örökölt udvarispánságok mellett főplébániák alakulnak. Ezekből alakulnak ki a XI. század végére a főesperességek, melyek többnyire a megyék területét követik. 4. A várszervezet 1020 és 1038 között kiegészül. Így a vár mellett határispánságok alakulnak. Kialakul a sóbányászat biztosítására a Tiszától Észak-Erdélyig nyúló Szolnok megye. 5. A XII. század közepén már 72 a megyék száma, s az 1200 táján szervezett erdőispánságok egy része is megyévé alakul.¹⁴

G. Bolla Ilona a várnépekről szólva megemlíti, hogy falvaikat területi egységekbe, század- és tizedkerületébe szervezték. A századkerület élén álló centurio ellenőrizte munkájukat, a munka és termékjáradékok szolgáltatásait. A várnépek szolgálata változó volt. Borsod várához tartozó öt falu várnépei például katonáskodtak. A várnép kizsákmányolóját közvetlen felettesében, a várjobbágyban látta, s elsősorban a várjobbágy önkényeskedése ellen igyekezett fellépni.

A várjobbágyoknak két, egymástól élesen elkülönülő csoportja volt. Az előkelőbb csoport szabadságát Szent Istvántól származtatta, ezért szent király jobbágyainak, vagy egyszerűen született, természetes jobbágyoknak nevezték magukat. Lenézték, olykor soraik közül kiállították a várjobbágyok alacsonyabb rétegéhez tartozó kiemelt „exemptus” jobbágyokat. Ez utóbbiak valamely érdem, elsősorban haditett következtében kerültek szolgáltató, várnépi állapotukból a várjobbágyok közé. Vagyonilag is alacsonyabban álltak a született várjobbágyoknál, mert a várnépből való kiemelésük alkalmából földet nem kaptak, tehát csak annyi földjük volt, mint várnép korukban.

A született várjobbágyok viszont a katonai szolgálat fejében bírt várföld mellett kisebb-nagyobb örökölt családi birtokkal is rendelkeztek. A várjobbágyok többsége tisztségeket viselt (hadnagy, várnagy, hirdetőnagy stb.). A köznéppel a századosoknak volt a legtöbb kapcsolatuk, kik a várnépek századkerületei élén álltak, beszédték adóikat, kisebb ügyekben bírászkodtak is. A várjobbágyok bírája általában a várispán. A várjobbágyok jelentős része az uralkodó osztály tagja. Érzékenyen érintették őket a nagybirtokosok hatalmaskodásai, de ha tehették — ők is hatalmaskodtak. A várföldek szétszóródásának megakadályozása azért is érdekük volt, mert a várnépek munkájának gyümölcsét ők is élvezték — néha úgy is, hogy törvényellenesen hatalmaskodtak a várnép felett. A várföldért és jogaikért vívott harc közel hozta egymáshoz a várjobbágyokat s a várnépet. A várjobbágyság nem tudott sikeresen harcolni jogaiért várnép nélkül, ugyanúgy kevesebb sikerre számíthatott a várnép is, tekintélyesebb vezetők nélkül. A várjobbágyok önálló, földért folyó pereskedései szinte mind eredménytelenek voltak. De a várnép ragaszkodott várjobbágyai segítségéhez, ha pereskedett. Előfordult, hogy elkezdték a pert várjobbágyok nélkül, de ha azok nem segítettek nekik, inkább vesztes félnek tekintették magukat, mint hogy az illetékes várjobbágyok nélkül folytassák.

A várjobbágyság — mivel várnépből is emelkedhetett fel valaki a várjobbá-

¹⁴ Gy. Györffy: Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation. Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1976, 323—358. o. és Györffy Gy.: István király és műve. Budapest, 1977. 191—232., 313., 468—472., 497. o. A lombardiai várszervezetről l. Fedor Schneider: Die Entstehung von Burg und Landgemeinde in Italien Berlin—Grünwald, 1924. passim.

gyok közé — a származástól független grádussá vált. A várjobbágyok rétege a kiemelések következtében felduzzadt. A várjobbágyok alsóbb rétegéből fel lehetett jutni a felsőbb rétegbe is. Az alsóbb rétegből felemelt várjobbágyok életmódja paraszti maradt, bár szolgálatuk elsősorban hadiszolgálat volt. A várjobbágyok szabadsága, „libertas”-a nem volt teljes, hanem viszonylagos. Társadalmi tekintélyük magas lehetett, de szabadságuk kisebb fokú, mint a libereké, kik viszont lehettek jóval szegényebbek, mint a várjobbágyok. Ez magyarázza, hogy a liberek gyakran léptek a várispánságok kötelékébe, lemondva „plena libertas”-ukról.¹⁵

A várispánsági, vármegyei szervezettel foglalkozó irodalom által felvetett legfontosabb kérdések, kérdéscsoportok a következők:

1. Honnét eredt a királyi vármegyeszervezet?
2. Mi volt a funkciója, hatásköre?
3. Milyen népelemek éltek benne? Milyen volt e népelemek népi összetétele, társadalmi munkája, osztályhelyzete? Kik voltak közülük harcosok és milyen mértékben? Milyen volt e társadalmi elemek rétegzettsége? Milyen volt az egyes rétegek helyzete?
4. Milyen volt a királyi vármegye szerkezete? Milyen megyei tisztségek voltak?
5. Milyen volt a királyi megyei haderő haditechnikája, hadakozásának módja, katonai felhasználhatósága?

Témánk szempontjából főként a 3., 4., és 5. kérdés érdekes. Az első kérdést nézetünk szerint *Győrffy Gy.* megoldotta. Elméletéből annyi feltétlenül elfogadható, hogy a királyi vármegyék elsősorban a magyar társadalom és állam kifejlődése során autochton módon alakultak ki. A második kérdésben is elfogadhatjuk *Váczy P.* és *Győrffy* nézetét: a királyi vármegyék nem a királyi birtok szervezeti egységei voltak, hanem az egész ország közigazgatási, katonai, bírósági körzetei, s a megyésispánok hatásköre elvben kiterjedt a megyék területén élő összes népekre, bár hatalmát fokozatosan különböző immunitások törték át.

A királyi megyére vonatkozó többi kérdéssel kapcsolatban számos forrásadattal rendelkezünk.

A királyi vármegye feje és kiemelkedően legelőkelőbb tagja a megyésispán (comes parochialis). Meg kell említenünk, hogy a „comes” szó önmagában nem megyésispánt, hanem előkelőt jelent. A comes katonai igazgatási és igazgátszolgáltatási szempontból a megye vezetője.

Szent István törvénye szerint a feleségét megölő comes 50 tinó vérdíjat fizet az áldozat hozzátartozóinak, míg a miles csak tízet, a közrendű (vulgaris) csak ötöt. (István I. 15.) Ez az arány a comes előkelőségét, kiemelt társadalmi helyzetét mutatja. A comes nagy hatalmát bizonyítja az is, hogy a comes bírói döntését a miles nem fellebbezhette a királyhoz. Ha ezt megtette, megbüntették. (István II. 9.) Nem volt ritka eset, hogy a comes erőszakkal vett el valamit milesétől. (István II. 10.) Előfordult viszont, hogy a miles megölte comesét. (István II. 17.)

A comes nem ritkán visszaélt hatalmával. Olykor más házára tört és megölte a ház gazdáját (István I. 35.), s előfordult, hogy szembeszállt a király törvényeivel — ilyenkor megfosztották tisztségétől (László III. 15.). A comes hivatalból

¹⁵ *G. Bolla Ilona*: Az Aranybulla-kori társadalmi mozgalmak a Vári Regestrum megvilágításában, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis Sect. Hist.* 1. tom. Budapest, 1957. 84—105. o. — *Uő*: A közsabadság a XI—XII. században (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban) I. rész. *Történelmi Szemle*, 1973. 22. o. — *Uő*: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon (A korai feudalizmus szolgáltató népelemeitől a fejlett feudalizmus jogilag egységes jobbágyosztályáig.) *Kandidátusi értekezés*, 1976. kézirat., 244. és köv. o.

részt vett a püspökségenként tartott egyházi zsinatokon is, (Kálmán I. 2. és I. 24.) de a törvény azt is jónak látta kijelenteni — bizonyára nem véletlenül —, hogy nem gyakorolhat hatalmat egyházi ügyekben. (Kálmán I. 65.) Néha két comes pereskedett egymással. Ilyenkor a pert a zsinat vagy a szomszéd comes döntötte el. (Kálmán I. 13.)

A comes megyéjében terményadót szedett. Ennek egyharmada volt az övé, kétharmada a királyé. (Kálmán I. 78.) A századkerületenként beszedett dénár-adót lajstromba foglalva kellett Szent Mihály napjáig (szept. 29.) Esztergomba küldeni. A comesek és centuriók néha bizonyára előre kivették belőle a részüket, mert a törvény ezt külön is megtiltja és elrendeli, hogy a dénáradó felosztása csakis Esztergomban történhetik. (Kálmán I. 79.) Kálmán király korában a comes már jelentős magánbirtokkal rendelkezik. Ha birtokáról lovakat és 100 pensa-t tud beszedni, egy páncélos katonát köteles kiállítani; ha csak 40 pensa-t, akkor egy páncél nélküli katona kiállítása a kötelessége; ha ennél kevesebbet, megtarthatja saját szükségleteire. (Kálmán I. 40.) E katonák nem tartoztak a várispánsági hadseregbe, ezeket a comes „a királynak” állítja ki.

II. András 1222. évi Aranybullája igyekezett a megyésispán hatalmát korlátozni. 5. pontja szerint a megyésispán a királyi serviensek jószágain nem bíraskodhatik — kivéve, ha pénz- vagy tizedügyekről van szó. A 14. pont pedig saját várispánságában erőszakoskodó comest említ, kit tisztéből el kell távolítani, s az okozott kárt be kell rajta hajtani. Az 1231. 15. tc. szerint a comes a királyt külföldi hadjáratra is köteles elkísérni.¹⁶

Szent István I. 35. törvénycikke a comes milesét említi. A II. 9., II. 10. és II. 11. törvénycikk is olyan mikésekkel foglalkozik, kik comesek alá vannak rendelve, tehát várkatonáknak tekinthetők. Olyan esetekről szól a törvény, mikor a miles — comese bíraskodását megvetve — a királyhoz fordul, mikor a comes igazságtalanul, erőszakkal vesz el valamit milesétől, vagy ha a miles csak azt állítja, hogy comese igazságtalanul vett el tőle valamit, s a valóságban önként adta oda a szóban forgó tárgyat.

László király III. 1., III. 2. és III. 15. törvénycikke szól várkatonákról. A III. 1. megemlíti az összes „civitas”-okban élő népelem centurióit és decurióit. A III. 2. megemlíti a „civis”-ek összeírását. A III. 15. pedig a király rendeletét megszegő személyekről szólva a comest, a centuriót, s a milest említi meg. A centurió és a miles bírsága azonos, de a centuriónak van tisztsége is, a milesnél ilyenről nem esik szó. Kálmán király I. 35. törvénycikke olyan hospest említ, ki a „civis”-ek földjére telepszik. E törvénycikkben a „civis” és a „civilis” fogalom nem válik el élesen. Az I. 38. és I. 39-es törvénycikk „expeditio”-ba menő és szőkevény „civis”-t említ. Milyen következtetéseket vonhatunk le a törvények adataiból?

A comes (ispán) a király által kinevezett előkelő úr, a várispánsági közigazgatás és haderő vezetője a vármegye bírása. Magasan kiemelkedik a várispánság társadalmából. Nagyhatalmú és módja van törvénytelenségeket is elkövetni, bár ilyen esetben le is váltható. Saját falvakkal bíró jómódú földesúr, ki magánbirtokai után katonaaállításra köteles és a királyt a 13. század első felében is köteles külföldi hadjárataiba elkísérni. Bírói illetékessége bizonyos ügyekben (pénz, tized) a várispánságokon kívül élőkre, így a királyi serviensekre — katonáskodó szabad kisbirtokosokra — is kiterjedt.

A vár katonája, a miles, a comestől függő, de bizonyos jogokkal felruházott személynek tűnik, ki a comessel olykor szembe is tud szállni. Feltétlenül hada-

¹⁶ Szent István, Szent László és Kálmán törvényeit I. *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. Függelék. Az 1231-es törvényt I. *Stephanus Ladislaus Endlicher*: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. 428. o.

kozó népelem a centurió és a decurio; hogy az „ewrii” — azaz „ör” — hadakozó-e, afelől a szerzők véleménye — mint láttuk — megoszlik. Mindenesetre „ewrii”-nek nevezik a határőröket is, ezek pedig nem lehetnek kifejezetten nem hadakozó népelem. A László király törvényeiben szereplő „miles” és „ör” nem lehet azonos társadalmi elem, mert a centurio és decurio az „ör” centuriója és decuriója — azaz fölöttese, a centurio és a miles pedig majdnem egyenrangúnak tűnik — pénzbírságuk azonos: a centuriót csak beosztása, „tisztsege” különbözteti meg a milestől. Kálmán törvényeiben expedícióba (valószínűleg hadjáratba) menő és szökevény civissel találkozunk. E törvényekből nem állapítható meg, hogy a civis valóban a vár milese-e, mint az irodalom jelentős része állítja, sőt a „civis” és a „civilis” szó sem különböztethető meg világosan. A comes Kálmán törvényeiben mint vagyonos földesúr szerepel, aki saját birtokai után is köteles katonákat kiállítani. Ezek határozottan megkülönböztetendők a várkatonáktól. A vármegyei jövedelmek beszédésében a comesen kívül a centurióknak is jelentős szerepük volt, s a jövedelemből bizonyos rész nekik is járt.¹⁷

II. András 1222. évben kiadott Aranybullája és az annak megújításaként tekintendő 1231-es törvény is foglalkozik a várjobbágyok helyzetével. Az Aranybulla több helyütt említ iobagiokat, kik nyilvánvalóan nem várjobbágyok, hanem — főurak (pl. a 10. és 13. cikkelyben). A 19. cikkelyben szereplő várjobbágyokról az Aranybulla csupán annyit jegyez meg, hogy a Szent István által megszabott szabadságokban kell őket megtartani. Az 1231-es törvény 15. cikkelye szerint a várjobbágyok, akárcsak a comesek és zsoldosok, kötelesek a királyt külföldi hadjárataira is elkísérni — ellentétben a nemesekkel, kik erre nem kötelesek. Az 1222-es és 1231-es törvény a megyeszervezettel kapcsolatos más fontos adatokat is tartalmaz: az 1222:14. törvénycikk szerint a várának népeit tönkretevő comest tisztségétől meg kell fosztani, az okozott kárt pedig köteles megtéríteni. A 16. törvénycikk arról gondoskodik, hogy teljes vármegyék nem ajándékozhatók el örök adományként. A 29. törvénycikk előírja, hogy a vármegyék jövedelméből a comesek csak a nekik járó rész élvezésére jogosultak. A többi a királyé. Az 1231-es törvény a megyésispánokat eltiltja a serviensek és egyházak birtokain történő bírói tevékenységtől, kivéve a pénz és tizedügyleket (causa monete et decimarum). A 13. cikkely szerint a curialis comesek csak a vár népei felett bíraskodhattak. A várispán jogköre eszerint némely tekintetben kiterjedt a vármegyén kívüli népelemekre is.

Az 1220-as és 30-as években tehát a várjobbágy köteles a király külföldi hadjárataiban is részt venni (a serviens regissel ellentétben), a comesek pedig hatalmas, s olykor hatalmaskodó nagyurak voltak, a várispánság népein túlterjedő hatáskörrel.¹⁸

A vármegyére vonatkozólag néhány adatot elbeszélő forrásaink is közölnek. A „Carmen miserabile” szerzője, Rogerius kanonok felsorolja, milyen népelemeket szólított fegyverbe IV. Béla király a mongol veszedelem hírére: „tam nobiles, quam qui servientes regis dicuntur, quam castrenses et pertinentes ad castra . . . se ad exercitum preparant”.¹⁹

Rogerius itt — úgy tűnik — a hadakozásra kötelezett népelemeket sorolja fel: az előkelőket, a királyi servienseket, s a vár hadakozó népeit. Hogy a „castrensis” itt a vár termelő-szolgáltató népelemét jelenti-e, mely egyes szerzők szerint hadakozni is köteles, vagy a vár összes hadakozó népelemét —

17 A XI—XII. században a milesek nagy része a várispánságok kötelékében élt, de voltak önállóan gazdálkodó milesek és magánföldesúri milesek is. A miles-kérdésről: *Borosy András*: A XI—XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. HK 1974. 3—27. o.

18 Az 1222-es Aranybulla szövegét l. *Stephanus Ladislaus Endlicher*: i. m. 412. és köv. o. — Az 1231-es törvény szövegéről l. a 16. sz. jegyzetet.

19 SRH II. 560. o.

nem állapítható meg a mű szövegéből. A castrensis-eken kívül még „pertinentes ad castra”, azaz „a várhoz tartozókat” is említ — a castrensisektől megkülönböztetve őket. Hogy ezeken kiket ért — nem tudjuk. Figyelembe kell vennünk, hogy Rogerius társadalmi terminológiája nem pontos. Váradnak a tatárok által lemezárólt népét így sorolja fel: „nobiles, cives, milites et canonici” — ami nem fogható fel rangsorként.²⁰ Esztergomban megkülönbözteti a „miles”-eket és „domina”-kat („úrnőket”) a „rusticus”-októl, de a „milites, nobiles et domine” felsorolás megint nem rangsor szerinti.²¹

Kézai Simon krónikája már a XIII. század második felében keletkezett ugyan, de nézetünk szerint nem szabad figyelmen kívül hagynunk a várjobbágyokra vonatkozó megjegyzését. Eszerint a várjobbágyok olyan szegény nemesek, kiknek a király a vár földjéből katonai szolgálat fejében földet adott.²²

A Bécsi Képes Krónika a Salamon király, valamint Géza és László közötti harcok leírásánál a király seregében 30, a hercegek seregében 15 megyei csapatot (agmina castrorum) említ.²³

Kifejezetten megyei csapatokból állónak tűnik Dénes ispán serege a bizánciak elleni 1167-es zimonyi ütközetben.²⁴

Az orosz évkönyvekben számos adat található a magyar királyok XI—XIII. századi oroszországi hadjáratairól. II. Géza király 1152-ben orosz földön harcoló seregében 73 csapat volt, s úgy tűnik, hogy ebből egy a királyi dandár, a többi 72 a vármegyék kontingense.²⁵

Úgy látszik ebből, hogy a magyar haderő — a király kíséretét nem számítva — megyék szerint szerveződött beharcokban is (Salamon és a hercegek), védelmi harcokban is (Zimony) és az ország határain kívül folyó hadjáratokban is (1152, Oroszország). Hogy itt kizárólag a vármegyék csapatairól van szó, vagy más, a vármegyék szerint szerveződő harcos elemekről — ezt nem tudjuk e szövegből megállapítani. Ha kizárólag a vármegyék kontingenseiről, akkor úgy látszik, az Árpád-korban ezek tették a magyar hadsereg gerincét és azon szerzők álláspontja, kik szerint a vármegyei csapatok külső, hódító háborúkra nem alkalmasak — nem fogadható el.

Külön meg kell említenünk Freisingi Ottó krónikáját. Magyarországról írva megemlíti, hogy az ország „70 vagy több” megyére van osztva. Valószínűleg a megyékre vonatkozik amit azután ír: a falun lakó parasztok (coloni qui in vicis morantur) kilencen fegyverzik fel és küldik hadba a tizediket, vagy heten a nyolcadikat, vagy ha szükséges még nagyobb arányban. A „katonai rendből valók” (qui de militum ordine sunt) — azaz a hivatásos harcos elem — valamennyien kötelesek fegyvert fogni.²⁶

Eszerint a megyében volt egy „miles”-nek nevezett hivatásos harcos elem, mely fejenként tartozott katonáskodni — ezek lehettek a várjobbágyok elődei — és voltak parasztok, akik termelő munkát végeztek, de ha szükséges volt,

20 SRH II. 577. o.

21 SRH II. 585., 584. o.

22 SRH I. 193. o. „Iobagiones vero castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri et castrum guerraie tempore custodirent.”

23 SRH I. 384. és köv. o.

24 A zimonyi csatáról I. *Kinnamos*: Epitomas Rerum ab Joanne et Manuele Comnenis Gestarum VI. 5., kiadta Gombos F. A.: Catalogus fontium Historiae Hungariae. II. 1279. o. és *Niketas Koniates*: De rebus gestis Manuella Comneni V. 3., kiadta Gombos F. A. I. m. II. 1687. és köv. o. — L. még *Gyöni Máttyás*: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Budapest, 1938. 66. o.

25 *Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. 173., 249., 272. o. L. még: *Pauler Gyula*: II. Géza orosz—görög háborúi. 1810. 3. és köv. o. A magyar királyságról szólva Abu-Hamid arab utazó, aki 1150—53-ban járt hazánkban 78 várost említ, melyeknek várak van. (*Hrbek, Ivan*: Ein arabischer Bericht über Ungarn. Abu-Hamid Al-Andalusi Al-Garnati 1080—1170). Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae V. (1955) 205—230. o.

26 *Otto freisingensis episcopus*: Gesta Friderici I. Imperatoris. I. 32. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XX. 369. vagy *Gombos Ferenc Albin*: Catalogus fontium Historiae Hungariae 800—1301. Budapest, 1938. 1767. o. Magyar nyelven. Középkori krónikások. (Szerk. Gombos F. A.) XV—XVI. Budapest, 1913. 108. o.

bizonyos részük katonai szolgálatot is teljesített. Igen valószínű Györffy Gy. következtetése, hogy a várnép, a colonusok e harcoló részéből alakulhatott ki később a várnépből a várjobbágyok közé emelt exemptusok, a „keltjobbágyfiúk” társadalmi rétege.²⁷

A királyi vármegye hadakozó népelemeiről számos adatot találunk okleveleinkben és különösen az Árpád-kori társadalomtörténetünk kincsesbányájának mondható váradi tüzesvaspróba lajstromban.²⁸

A várjobbágyok előkelő társadalmi állására vet fényt Csák soproni comes oklevele, mely Kér nemzetségből való soproni várjobbágyokat említ.²⁹

Egy Kúrch nembeli soproni várjobbágy egy monostornak adományt ad.³⁰

Dénes nádor 1238. évben kiadott ítéletlevele Nógrád megyei birtokosok és várjobbágyok közti birtokcserét említ.³¹

László somogyi ispán átírja a király hozzá intézett levelét, melyben őt, udvarbíráját és hadnagyát a szentmártoni apátság támogatására szólítja fel.³²

1238 táján a veszprémi és győri várjobbágyok a bakonybéli apáttal pereskedtek.³³

1239-ben Pozsony megye várjobbágyai pereltek Salamon nemzetségbeli nemesekkel. A pert bajvívással döntötték el, s a viadalban a várjobbágyok „pugil”-ja (viadora) maradt alul.³⁴

A veszprémi káptalan bizonyáglevele szerint Zala megyei várjobbágyok birtokukat eladták Hohold comesnek.³⁵

Dénes nádor bizonyáglevele birtokegyességről tudósít, mely egy nemes és Szatmár megyei várjobbágyok között jött létre.³⁶

András országbíró 1239-ben kiadott oklevele szerint a tarjáni Pous-ról a pozsonyi várjobbágyok azt hitték, hogy a pozsonyi várnép közé tartozik és várszolgái kötelességei vannak. Ezt hitte az oklevelet kiadó országbíró is, míg a vizsgálat során ki nem derült, hogy Pous sohasem volt castrensis, és semmilyen vár szolgálatában nem állt.³⁷

1240-ben pozsonyi castrensisek pereskednek Karachai Remiggel. Pozsony megyei várjobbágyok közvetítenek közöttük.³⁸

IV. Béla király megállapítja 10 Ethuruh nemzetségbeli, név szerint felsorolt mansióról (!), hogy a szent király jobbágyai közé tartoznak.³⁹

27 Györffy Gy.: i. m. (demográfia 1963) 50. o.

28 Néhány idevágó oklevél: 1111. *Fejér*, VII/A. 57. — 1162. *Fejér*, II. 164. — 1163. Esztergom. *Fejér*, II. 165. — 1164 körül. *Fejér*, IX./7. 634. — 1165. *Fejér*, II. 173. és V./3. 253. — 1185. *ÁUO* I. 78. — 1197. *Fejér*, II. 300. — 1198. *Fejér*, II. 344. — 1206. *ÁUO* XI. 83. — 1213 végén. PR I. 627. — 1214. PR I. 628. — 1214. *ÁUO* VI. 372. — 1216. *Fejér*, VII./1. 193. — 1217. *ÁUO*. XI. 139. — 1218. Mon. Strig. I. 219. — 1218. *ÁUO* VI. 396. — 1219. *ÁUO* VI. 402. — 1222. dec. 6. után. PR I. 657. — 1223. PR I. 661. — 1225. *Fejér*, III./2. 11. — 1225. *Fejér*, VII./5. 234. — 1226. Mon. Strig. I. 261. — 1226. *Fejér*, VII./5. 236. — 1226. Cod. Dipl. Slov. I. 232. — 1226. okt. 26. után. PR I. 676. — 1227. HO I. 8. — 1228. *ÁUO* VI. 455., *Fejér*, III./2. 144. és VII./5. 237. — 1228. *ÁUO* VI. 460. és *Fejér*, VII./5. 568. — 1229. Cod. Dipl. Slov. I. 253—254. — 1229. HO VII. 16. — Ezen oklevél szövegéből úgy tűnik, hogy Szolga-győr megyében ekkor 12 centurio volt. — 1229. OL DL 40.006. — 1230. HO VII. 18. — 1231. *ÁUO*. VI. 500. — 1231. *Fejér*, III./2. 225. — 1232. *ÁUO* VI. 515. — 1232. *Smtičklas*, III. 369. — 1233. ZIO IX. 130. — 1234. *ÁUO* XI. 267. és Mon. Strig. I. 304. — 1235. *ÁUO* XI. 275. — 1236. márc. 2. *ÁUO* VII. 9. és XI. 470. — 1236. *ÁUO* VII. 26. — 1236. OL DL 101. 892.

29 1237. HO III. 2.

30 1237. *Fejér*, IV./1. 75.

31 1238. *ÁUO* VII. 57.

32 1238—39? PR I. 762.

33 1238 körül. *ÁUO* II. 91.

34 1239. *ÁUO* VII. 83.

35 1239. *ÁUO* VII. 91. és *Fejér*, IV./1. 165. A várjobbágyok: „Empsa, Dyca, Istemyr et Heym filii Dees, Pétrus filius Chug, Turul et Mycon filii Chuand de villa Boc iobagiones castri Zaladiensis de genere *Johannis maioris exercitus*”. Eszerint a felsorolt várjobbágyok valamennyien „János hadnagy nemzetségből” valók.

36 1239. *ÁUO* XI. 309.

37 1239. PR I. 770. „iobagionibus castri Posoniensis putatus fore *castrensis* et castro Posoniensi *civilium* servitio pertinere...”

38 1240. *ÁUO* XI. 316.

39 1240. *ÁUO* II. 101. „...antiqui et veri iobagiones Sancti Regis...” A „mansio” szó használata nem világos. Feltétlenül személyekről van szó.

Péter Moson megyei várjobbágy a győri káptalan bizonyáglevelé szerint eladta birtokát.⁴⁰

A felsorolt oklevelekből a várjobbágyokat jómódú, előkelő társadalmi helyzetű emberekként ismerjük meg. Jelentős földbirtokkal rendelkeznek, s ezt — legalábbis bizonyos részét — szabadon elidegeníthetik. Egyházi és világi birtokokkal pereskednek, bár e perekben rendszerint alulmaradnak. Előfordul, hogy — valószínűleg előkelőségük hangsúlyozása céljából — nemzetségüket is megnevezik. (A nemzetség névadója egy esetben egy hadnagy = maior exercitus). A várjobbágyoktól a várnép (castrensis, civilis) világosan megkülönböztethető. Ezek alacsonyabb, kötöttebb társadalmi helyzetűek. A várjobbágyok, s a castrensisek között észlelhető bizonyos érdekközösség is. A „civis” szó e korszakban kétségtelenül várszolgát jelent és nem várjobbágyot. A felsorolt oklevelekben a castrensisek katonai szolgálatra nincs utalás — igaz, hogy a várjobbágyokéra sincs.

A várjobbágyokkal és castrensisekkel kapcsolatos számos adatot tár elénk a Váradi Regestrum.

1208-ban egy újvári várjobbágy pereskedik hatalmaskodási ügyben, s a perben vesztes marad.⁴¹

Egy Szatmár megyei várjobbágy egy másik várjobbágyot lopás miatt vádolt.⁴²

Egy hadnagy megvádol öt személyt, hogy megtámadták és kifosztották.⁴³

Rendkívül érdekes egy 1213-as per. Öt szolnoki várjobbágy megvádolja Angelus-t, hogy az ő várjobbágytársuk, azaz szolnoki várjobbágy. Ő azonban *latin hospes* fiának és „teljesen szabadnak” vallja magát. Ezt egyik falubeli je is igazolja. A pert a várjobbágyok elvesztették.⁴⁴ E perből kiderül, hogy a várjobbágy nem „teljesen szabad”, s a hospes helyzete — legalábbis ebből a szempontból — kedvezőbb.

Agad centurionatusból való kolozsi castrensisek ugyanazon vár várjobbágyainak támogatásával megvádolnak bizonyos iobagiókat, hogy castrensis társaik. Ezek tagadják a castrensisek vádját és teljesen szabadnak mondják magukat. A castrensiseket támogató várjobbágyok közül egyik hadnagy, a másik centurio, a harmadik várnagy, kettőnek nincs a tisztsége megnevezve, valószínűleg egyszerű (tisztséget nem viselő) várjobbágy.⁴⁵

Cornust összes castrensisei a bihari ispán előtt azt állítják egy falu lakóiról, hogy azok nekik castrensis-társaik (conciues). Azok viszont azt vallják, hogy ők a „szent király szabadjai” — s ezt már igazolták is egy másik centurionatus várnépével szemben a bihari curialis comes előtt.⁴⁶

Szolnok várának hadnagya, más szolnoki várjobbágyok és castrensisek három személyt azzal vádolnak, hogy szolnoki castrensisek. De azok szabadoknak bizonyulnak.⁴⁷

Egy szintén 1213-ban lefolytatott perben szerepel Cézár centurio és más bihari várjobbágyok.⁴⁸

A kolozsi vár várnagya, hadnagya, egyik centuriója és egyik várjobbágya megvádolnak négy nádudvari lakost, hogy jöttmentek. Ők azonban igazolni tudják, hogy három aratrum nagyságú birtokuk van.⁴⁹

40 1240 ÁUO VII. 111.

41 1208. Vár. Reg. 157. o. No. 4.

42 1213. Vár. Reg. 158. o. No. 9.

43 1213. Vár. Reg. 158. o. No. 8.

44 1213. Vár. Reg. 165. o. No. 31.

45 1213. Vár. Reg. 166. o. No. 32.

46 1213. Vár. Reg. 172. o. No. 51.

47 1213. Vár. Reg. 173. o. No. 52.

48 1213. Vár. Reg. 174. o. No. 54.

49 1213. Vár. Reg. 176. o. No. 61.

Az aradi vár hadnagya, négy centuriója és összes többi várjobbágyai a castrensisekkel együtt a vár egy Besenyő nevű földjéért pereskednek és megnyerik a pert.⁵⁰

Egy 1214. évi perben szerepel Farkas centurio.⁵¹

Bán községbeli castrensisek egy centurio támogatásával többeket azzal vádolnak, hogy castrensis-társaik. A megvádoltak azt állítják, hogy ők orosz eredetű szabadok. Ezt igazolja rokonuk, egy orosz származású iobagio, s így szabadságukat biztosítja.⁵²

A Várad Regestrum egyik legérdekesebb adata a következő: Mikor a vajda, a dobokai ispán megszemlélte hadseregét, az egyik dobokai várjobbágy a természetes, vagy a szent király jobbágyainak nevezett jobbágyok között állt. Ekkor a szent király jobbágyai közül ketten kitaszították őt a sorból, mondván, hogy ő nem tartozik a szent király jobbágyai közé, s ugyanezt mondta a hadnagy, s egy másik várjobbágy. Végül azonban kiderült, hogy a szóban forgó várjobbágy jogosan állt a szent király jobbágyai közé.⁵³ Láthatjuk, hogy az erdélyi vajda katonai szemléket szokott tartani, hogy e szemléken a katonák társadalmi rangjuk szerint sorakoznak, s hogy a várjobbágyok között rétegek vannak, melyek elkülönítése a kedvezőbb helyzetű réteg számára fontosnak tűnik.

Gyan községbeli szent király jobbágyai, ugyanazon faluba való, a comesnek szállásadással tartozó jobbágyfiak, s ugyanazon községbeli castrensisek, a bihari vár jobbágyainak, a hadnagnak, négy centurióknak, s a főpraeco-nak segítségével jöttmentséggel vádolnak egy klerikust.⁵⁴ A szent király jobbágyaitól itt élesen megkülönböztetik a comesnek descensusal (szállásadással) tartozó jobbágyfiakat, s a castrensiseket. Gyan villában szerint ez volt a három társadalmi réteg. Támogatják őket a bihari vár tisztségviselő várjobbágyai, kiknél azonban nincs megjelölve, hogy a várjobbágyok melyik rétegéhez tartoznak.

Szoboszló vár jobbágyai: a hadnagy, négy centurio, a várnagy és a főpraeco két személyt várföldek erőszakos eltulajdonításával vádolnak.⁵⁵

Hét község lakói, újvári várjobbágyok — mégpedig a várnagy és a főpraeco segítségével —, megvádolnak több személyt, hogy azok exemptus (a castrensisek közül kiemelt) jobbágyok. Ők viszont az állították, hogy természetes jobbágyok, kiket a szent király szabadjainak neveznek. Az ő pártjukon volt a hadnagy, egy másik főpraeco és még öt várjobbágy.⁵⁶ Itt a várjobbágyoknak két rétegéről hallunk: a szent király szabadjairól, s a castrensisek közül kiemelt (exemptus) várjobbágyokról. Hogy ez utóbbiak azonosak-e a másik helyen szereplő szállásadóra kötelezett jobbágyfiúkkal — nem állapítható meg.⁵⁷

Az sem világos: két különböző vár jobbágyairól van-e szó, vagy egy várnak két archipraeco-ja is lehetett? Két szolnoki várjobbágy hatalmaskodással vádolja egy bizonyos Péter két jobbágyát.⁵⁸

A szatmári vár öt jobbágya, köztük a hadnagy és két centurio, azzal vádolhat személyt, hogy exemptus jobbágyok. Ők ezzel szemben azt állítják, hogy természetes jobbágyok, kiket szent királyok jobbágyainak szokás nevezni. Az

50 1213. Vár. Reg. 176. o. No. 62. „Ioubagiones Orodinensis castri, scilicet Basu hodnogio, Nuhu, Bayr, Belche, Kelemin centuriones et omnes alii iobagiones cum castrensibus impetierunt Gervasium de genere Chenad pro terra castri nomine Beseneu...” Az „omnes alii iobagiones” kifejezés mutatja, hogy a hadnagy és a centurio is várjobbágy — csak éppen tisztsége van.

51 1214. Vár. Reg. 179. o. No. 70.

52 1214. Vár. Reg. 180. o. No. 74.

53 1214. Vár. Reg. 181. o. No. 78.

54 1214. Vár. Reg. 187. o. No. 97.

55 1214. Vár. Reg. 190. o. No. 103.

56 1215. Vár. Reg. 193. o. No. 112. Tehát két archipraeco szerepel: Poson és Jacobus.

57 A szállásadó jobbágyfiúkról l. az 54. jegyzetet.

58 1215. Vár. Reg. 196. o. No. 120.

utóbb említettek nyerik meg a pert.⁵⁹ A várjobbágyok két rétege itt újra a természetes és az exemptus jobbágyok.

Sama szolnoki castrensis megvádolja Pál fia Póását, hogy castrensis-társa. Szolnok várának jobbágyai is Sama-t segítik. Pósa azt állítja, hogy ő német eredetű szabad. Végül Sama visszavonja állítását.⁶⁰ Előfordul, hogy Bihar vármegye összes jobbágyai az összes castrensissel pereskednek.⁶¹

Két bihari castrensis a hadnagy és egy centurio támogatásával megvádolja Farkas és Kelemen hat libertinusát, hogy az ő castrensis-társaik. Kelemen és Farkas igazolják, hogy ezek libertinusaik, nem castrensisek, s megígérik, hogy libertinusi jogaikban nem fogják őket megrövidíteni.⁶²

Székelyszáz centurionatusból való bihariak egy libert azzal vádolnak, hogy az ő „conciuis”-ük. Ez viszont teljesen szabadnak mondja magát. A bihari ispán a várjobbágyok véleményét meghallgatva a libernek adott igazat.⁶³ A registrum e pontjából úgy tűnik, hogy a székelyek bizonyos része, centurionátusba szervezve, Bihar megyében élt.

Egy Bihar megyei lakos megvádolja Both hadnagy fiait, hogy három libertinusát elvették tőle.⁶⁴

Egy szolnoki várjobbágy lopásért jelenti fel falubelijét.⁶⁵

Borsod megyei várnépek tisztségviselő várjobbágyok segítségével megvádolnak öt testvért, hogy velük egy sorban vannak. Ezek azonban bebizonyítják, hogy lovaskatonák nemzetiségéből származnak (de genere equestri), azaz a király katonáinak (militum regis) nemzetiségéből. Az említett civilisek és várjobbágyok nem is merték magukat a tüzes vas próbájának alávetni.⁶⁶ Az itt szereplő equesek vagy királyi *mílesek* úgy látszik nem azonosak a várjobbágyokkal, tehát *nem a várszerkezethez tartozó mílesek*.

A sziráki ispotályos rendház prokurátora és fivére, Salamon, 9 zempléni várjobbágy és 9 zempléni castrensis ellen pereskednek hatalmaskodás ügyében.⁶⁷

Békés megye 14 várjobbágya, 4 exemptus várjobbágya és összes castrensisei vádolnak két várjobbágyot, hogy igazságtalan jobbágyok, a castrensisek tönkretevői és három ember halálának okozói.⁶⁸ A várispánság társadalmi rétegei itt: várjobbágyok, exemptus jobbágyok és castrensisek.

Nyir falu lakói, kik Szolnok várának halászhai, ugyanazon falu több szabad emberét azzal vádolják, hogy jöttek. Ezek viszont azt állítják, hogy a vár castrensiseivel közös földet bírnak.⁶⁹

Roba falu 3 lakója azzal vádolja falubelijeit, hogy az ő hamis vádaskodásuk következtében károsította meg őket egy Voiavoda nevű úr (potens). Emezek azt válaszolják, hogy az az úr a panaszosok centuriója, ők pedig castrensisek, kik szolgáltatásokkal tartoznak. A panaszosok ezzel szemben azt állítják, hogy ők nem castrensisek, hanem várjobbágyok.⁷⁰

Igen fontos adatot ismerünk meg Péter borsodi várjobbágy peréből. Péter azt állítja öt falu castrensiseiről, hogy feladatuk a börtönök őrzése. Ezek viszont azt mondják, hogy ők a vár *katonái*, s hadakozás, nem pedig a börtön-őrzés a feladatuk. Végül Péter várjobbágy meghátrál, bevallván, hogy hamisan

59 1215. Vár. Reg. 196. o. No. 122.

60 1215. Vár. Reg. 199. o. No. 127.

61 1215. Vár. Reg. 203. o. No. 141.

62 1216. Vár. Reg. 210. o. No. 161.

63 1217. Vár. Reg. 213. o. No. 165.

64 1217. Vár. Reg. 214. o. No. 168.

65 1217. Vár. Reg. 215. o. No. 170.

66 1219. Vár. Reg. 224. o. No. 194.

67 1219. Vár. Reg. 226. o. No. 202.

68 1219. Vár. Reg. 230. o. No. 210.

69 1219. Vár. Reg. 235. o. No. 220.

70 1219. Vár. Reg. 230. o. No. 212.

állította a castrensisekről, hogy börtönőrök.⁷¹ Eszerint Borsod megyében öt falu castrensisei katonai szolgálatot teljesítettek és más szolgálatra — így börtön-őrzésre — nem voltak kötelezhetőek. Úgy látszik, hogy a hadakozó castrensisek külön falvakban éltek és szolgáltatásuk: a katonáskodás a többi castrensisekénél előnyösebbnek, előkelőbbnek számított.

Doboka megyei castrensisek, várjobbágyok segítségével, egy személyt jöttmentnek mondanak.⁷²

Egy comes fiával pereskednek Kraszna várának jobbágyai és várnépe bizonyos földek elfoglalása miatt.⁷³

Több Bihar megyei castrensiset „latorsággal” vádolnak.⁷⁴

Sasvári jobbágyokat és castrensiseket egy birtok elpusztításával vádolnak.⁷⁵

Borsodi castrensisek 4 személyről azt állítják, hogy castrensis-társaik. Ezek tagadják az őket ért „vádát”, s királyi tárnokoknak mondják magukat.⁷⁶ Ebből az adatból arra kell következtetnünk, hogy a tárnokok helyzete kedvezőbb volt, mint a castrensiseké.

Zemplén várának jobbágyai egy várföldnek mondott földdarabért pereskednek, s a pert elvesztik.⁷⁷

Szatmári castrensisek, várjobbágyaik támogatásával, perbe fogják András ispán feleségét és fiait, mondván, hogy az ispán hét aratrumot a castrensisek földjéből elvett és saját birtokához csatolt.⁷⁸

Szabolcs megye királyi „minister”-ei 18-an (név szerint felsorolva) rokonaikkal, *azonkívül* Szabolcs várának curialis comese, összes jobbágyai és civisei lopással vádolnak több személyt.⁷⁹

A Várad Regestrum e pontja nehezen értelmezhető. Kik ezek a királyi „minister”-ek? Nem azonosak a várjobbágyokkal, mert azokat utóbb külön említik. Szerepel közöttük egy Egidius nevű „archidiaconus”. Ezt a Regestrumot kiadó *Karácsonyi J.* téves írásnak tartja — ő inkább „archipraeco”-ra gondol. De ha archipraeco lenne, valószínűleg a várjobbágyok között sorolnák fel. A felsorolt személyek a várjobbágyoknál magasabb állásúaknak tűnnek, s lehetnek köztük egyháziak is, annál is inkább, mert a szövegben az „Agriensis ecclesiae” kifejezés is szerepel.

Békés megyei várszolgák, a vár jobbágyainak segítségével, Solt fia Soltot azzal vádolják, hogy a vár egy földjét erőszakosan elfoglalta.⁸⁰

Sempte várának jobbágyai és comese a királyné bizonyos tárnokjobbágyairól azt állítják, hogy Sempte várának civisei. A pert elvesztik.⁸¹ A civis itt is várszolgának értendő. Egy királyi „minister”-ek ellen folyó perben szerepel két vasvári várszolga.⁸²

II. András királyi várbirtok-visszaszerző kísérleteivel kapcsolatosan bihari

71 1219. Vár. Reg. 236. o. No. 223. „dixerunt, quod milites quidem castris essent ad belligerendum, non ad carcerem custodiendum...”

72 1219. Vár. Reg. 237. o. No. 224.

73 1219. Vár. Reg. 239. o. No. 229. „...iobagiones castris Karaznay, scilicet: Ruben maior exercitus, Echilleus varnog, Euzud et Pinna centuriones, et Paradan et civis eiusdem castris scilicet Byuncy, Vcyk, Mykus et caeteri. Traxere in causam Lulan, fillum Vace comitis...” A maior, a várnagy, s a két centurio után megnevezett várjobbágy úgy látszik tisztség nélküli. A civisek itt is castrensiseknek értendőek. Ugyanezek a várjobbágyok és várszolgák szerepelnek a Vár. Reg. No. 230. sz. perben — Csak Echilleus várnagy neve itt „Echilleus”-nak, Byuncy civis neve „Buncy”-nak, Mykus civis neve pedig „Micus”-nak van írva.

74 1220. Vár. Reg. 243. o. No. 240.

75 1220. Vár. Reg. 244. o. No. 243.

76 1220. Vár. Reg. 254. o. No. 272.

77 1220. Vár. Reg. 256. o. No. 275.

78 1221. Vár. Reg. 261. o. No. 287.

79 1221. Vár. Reg. 264. o. No. 294.

80 1221. Vár. Reg. 269. o. No. 310.

81 1221. Vár. Reg. 270. o. No. 312.

82 1221. Vár. Reg. 271. o. No. 313. és 314.

castrensisek és várjobbágyok a tordai monostor jobbágyait azzal vádolják, hogy ők a bihari vár civisei. Az apát tagadja ezt, s a monostor jobbágyainak mondja őket.⁸³

Borsodi civisek több falu lakóit azzal vádolják, hogy civis-társaik. Ezek viszont azt állítják, hogy ők szabadok és cseh hospesek leszármazottai.⁸⁴

Több falu lakói várjobbágyok segítségével több személyt azzal vádolnak, hogy várföldeket foglaltak el.⁸⁵ A „villanus” kifejezés itt — úgy látszik — a „castrensis” kifejezéssel egyértelmű.

Nógrád megye két falujának lakói (feltehetőleg castrensisek) 60 márka kár okozásával vádolják Nógrád 13 várjobbágyát.⁸⁶

Számos Borsod megyei castrensis és két várjobbágy igazságtalan ítéletek hozatalával és jogtalan jövedelmek behajtásával vádolja Demeter ispánt. Ő tagadja a vádat sőt a vádlókat vádolja károkozással. Mellé állnak az összes többi várjobbágyok, az *exemptusok is, a szent király szabadjai is*, s a castrensisek közül negyvenen. Demeter ispán kész igazára megesküdni, ellenfelei azonban meghátrálnak és bűnösnek mondják magukat. Az ispán csak két és fél márkát kér kára megtérítéséül, a két várjobbágy azonban börtönbe kerül, s addig marad ott, míg az ispánnak tetszik.⁸⁷ A várjobbágyoknak itt kifejezetten két rétege különböztethető meg: *exemptusok és a szent király szabadjai*.

Különböző falvak lakói azt állítják Echeck falu hat lakójáról, hogy ugyanabba a századkerületbe (centurionatus) tartoznak, mint ők. Ezek azonban azt mondják, hogy ők nem tartoznak centrionatusba, hanem ők szabad dénárok fizetői. Ezt megerősítették a várjobbágyok is.⁸⁸

Két aradi castrensis egy csanádi kanonokot azzal vádol, hogy földjüket erőszakkal elfoglalta.⁸⁹

Bihar várának egyik jobbágya eladja egy szolgáját, annak feleségét és fiát hat márkáért és egy tehénért.⁹⁰

Egy per alkalmából egyszerre említik Békés vár hadnagyát és hét centurióját.⁹¹

Egy másik perben Kolozs megye várjobbágyai szerepelnek, köztük a hadnagy és főpraeco.⁹²

Bolondóc vár civisei azzal vádolnak öt „szent király jobbágyfiút”, hogy az ő castrensis-társaik. Ezek viszont azt állítják, hogy ők a szent király jobbágyainak fiai. A vár hadnagyának és tizenegy centurióinak a neve van felsorolva.⁹³

Egy perben szerepel Lukács hadnagy fia Bagha, kinek szolgája és jobbágya is van.⁹⁴ A jobbágy itt valószínűleg nem tisztet jelent, hanem függő helyzetben levő parasztot.

83 1221. Vár. Reg. 272. o. No. 315.

84 1221. Vár. Reg. 272. o. No. 316.

85 1221. Vár. Reg. 273. o. No. 317.

86 1222. Vár. Reg. 281. o. No. 337.

87 1222. Vár. Reg. 283. o. No. 341.

88 1222. Vár. Reg. 280. o. No. 336.

89 1222. Vár. Reg. 283. o. No. 342.

90 1222. Vár. Reg. 288. o. No. 353.

91 1229. Vár. Reg. 291. o. No. 358.

92 1229. Vár. Reg. 296. o. No. 369.

93 1229. Vár. Reg. 297. o. No. 371.

„Cives castri Bolondus de villa Legimer: Motcu, Unuca, Hertugug, Luchy, Ugud, Baldu, Bila et alii impetierunt quosdam de eadem villa filios ioubagionum Sancti Regis scilicet: Serkenteu, Marcel, Acel, Mogyá et Us dicentes, quod eorum essent concives simili officio, idest debito castrensiu subiacentes. Illi autem dixerunt se esse filios ioubagionum Sancti Regis, et hoc idem dixerunt, ut pristaldus eorum perhibuit, ioubagiones eiusdem castri, videlicet Maíha princeps exercitus, Chicur, Scerét, Mogy, Perennis, Thomas, Ind, Albeus, Gyurca, Poula, Budius, Henchu centuriones et alii.” — Ebből az adatból vonta le *Erdélyi László* azt a következtetést, hogy ha a kis Bolondóc megyének tizenegy centuriója, tehát tizenegyszer száz harcosa volt, akkor nagyobb megyéknek 3—4000 is lehetett. Ez természetesen nem fogadható el: a centurio semmiképpen nem száz harcos vezetője, hanem legfeljebb száz castrensis előjárója, akik között lehetnek hadakozó castrensisek is, de semmi esetre sem azok valamennyien.

94 1234. Vár. Reg. 300. o. No. 375.

Egy állítólag Nógrád megyéhez tartozó földdarabért pereskednek Nógrád megyei civisek, ugyanazon vár jobbágyainak segítségével.⁹⁵

A királyi vármegye népeinek társadalmi viszonyairól a Várad Regestrum igen sokat árul el. A várjobbágy kedvező gazdasági helyzetben levő, jelentős birtokkal rendelkező személy, ki a castrensis munkáját bizonyos mértékig kiszákmányolja. Úr—szolga viszony azért nincs a várjobbágy és a castrensis között. Előfordul, hogy a castrensis perel be várjobbágyot, bár ilyen esetekben a castrensis rendszerint várjobbágy segítségével pereskedik. A várjobbágy és a castrensis között — ha várföldekről van szó — érdekközösség is fennáll. A várjobbágyokról megállapítható, hogy nem egységes társadalmi csoport, hanem rétegzett. Rétegeiket különböző módon nevezik. A felső réteg: „természetes jobbágy”, „szent király jobbágya”, „szent király jobbágyainak fia” — néha csak egyszerűen „várjobbágy”. Az alsó réteg neve: szállásadók, exemptus jobbágyok. Nem tudjuk megállapítani, hány rétegből áll a várjobbágyság, mert a rétegek neve változik. Egyszerre egy helyen mindig csak kétféle várjobbágy szerepel. A várjobbágyok rétegei a katonai szemléken és valószínűleg harc közben is külön csoportosultak.

A várispán a várjobbágyoknál lényegesen kedvezőbb társadalmi helyzetűnek, kifejezetten főúrnak tűnik. A várjobbágyok pereskedésében, mint szövetségeseik, nem igen szerepel. Egy esetet ismerünk, mikor várjobbágyok és castrensisek pert merészelnék indítani ispánjuk ellen, de alulmaradnak a perben, s különösen a várjobbágyok büntetése súlyos.

A várispánon kívül más megyei tisztségviselőkkel is találkozunk. Ilyenek: az udvarispán (comes curialis), a hadnagy (hodnogio, princeps exercitus, maior exercitus), a várnagy (maior castris, procurator castris), az archipraeco és a centuriók. Mindezen tisztségviselők várjobbágyok. De találkozunk olyan várjobbágyokkal is, kik nem viselnek különös tisztséget, nincs más rangjuk, csak egyszerűen: várjobbágyok.

A castrensisek: a vármegyék szolgáló népe. Helyzetük kedvezőtlenebb nemcsak a várjobbágyokénál, hanem a „szabad denárt” fizető közsabadénál (liber), s a nagyrészt idegen eredetű hospesénél is. A castrensisek úgy igyekeznek terheiken könnyíteni, hogy más kedvezőbb társadalmi helyzetű személyeket próbálnak maguk közé vonni, hogy így az egy főre eső teher kisebb legyen. Ezek természetesen ellene szegülnek a castrensisek törekvésének, s a perek igen nagy része éppen ebből keletkezik. A castrensisből válhatik várjobbágy is. A várjobbágyok alsóbb rétege általában castrensis eredetű „exemptus” jobbágy, „keltjobbágy”. Természetesen minden castrensisből nem lehet várjobbágy, mert akkor nem maradna termelő társadalmi réteg.

A vár népei közül feltétlenül hadakozók a várjobbágyok, mégpedig a felső és alsó rétegek egyaránt, mert az ispán által tartott katonai szemlén mind a két réteg ott van. Találkozunk azonban hadakozó castrensisekkel is, akik külön településekben laknak. A századkerületek (centurionatusok) a castrensisek szervezeti egységei, vezetők a centuriók: tisztségviselő várjobbágyok. A várjobbágyok a kutatók többsége szerint nem tartoznak a századkerületekhez. Ennek ellentmondani látszik a „székelyszáz” elnevezés. Eszerint volt székelyekből álló század (centurionatus) is. Most már az e századba szervezett székelyek vagy nem hadakozó castrensisek, ami — a székelység XIII. századi viszonyait figyelembe véve — nem valószínű, vagy várjobbágyok, s ez esetben a várjobbágyok is a centurionatusokba tartoznak, s a nem tisztségviselő várjobbágyoknak tisztségviselő társuk, a centurio parancsol, vagy — s talán ez a

95 1234. Vár. Reg. 303. o. No. 380.

legvalószínűbb — *hadakozó castrensisek*, s mint ilyenek természetesen centurionatusokban élnek.

Győrffy György nézete szerint a „keltjobbágyok”, vagy exemptusok” várjobbágyrétege a Freisingi Ottó által említett colonusokból alakult ki, vagyis a castrensiseknek abból a részéből, melyet időnként fegyverbe hívtak, s így fokozatosan hadakozó népelemmé vált.⁹⁶ Ez igen valószínű és elfogadható nézet. A XIII. század elején még castrensis helyzetű harcos népelem azonban nem azonos a „keltjobbágyfiúkkal” hiszen Freisingi Ottó adata a XII. század 30-as éveiből származik. A XII. század első felében katonáskodó várszolgák már régen a várjobbágyok alsó rétegébe (vagy talán feljebb is) emelkedtek, mikor — a Várad Regestrum tanúsága szerint — Borsodi megyében hadakozó castrensisek éltek. Lehetséges, hogy később ezek is várjobbágyokká lettek, vagy még feljebb is emelkedtek, de — s számunkra ez igen lényeges — már mint castrensisek is hadakozó népelem voltak.

A források adatait, s az eddigi kutatók nézeteit figyelembe véve milyen választ adhatunk az általunk feltett harmadik, negyedik és ötödik kérdésre?

3. A királyi várak népeinek két alapvető csoportja egy korlátozott szabadságú, de kiemelt helyzetű, kifejezetten harcos és egy kötöttebb, alárendeltebb helyzetű szolgáltató népelem. Az előbbi neve korábban „miles”, „miles castri” — később várjobbágy. Az elsősorban *Tagányi Károly*, *Holub József* és *Hóman Bálint* által kifejtett nézet, mely szerint a vár milesét a XI. században „civis”-nek nevezték, véleményünk szerint nem bizonyítható minden kétséget kizáró módon. István törvényeiben a vár katonája csakis „miles” néven szerepel. Kálmán törvényeiben a „civis” külön szerepel, de itt meg nem állapítható biztosan, hogy a várszerkezet melyik népelemét jelenti.

A miles-várjobbágy feltétlenül katonáskodó, a vár többi népeleménél kedvezőbb helyzetű, s legalábbis a XI. sz. végétől szabad állapotú, bár szabadsága nem „plena”, nem közsabad, hanem a „király szabadja”. Társadalmi funkciója a hadakozás, valamint a vár szolgáltató népei munkájának vezetése, ellenőrzése, s a termények beszedése.

A várjobbágyok a vár földjéből kaptak birtokot, melyet nem adhattak el. E birtok csak fiúágon öröklődött és szolgálati jellege volt, azaz e birtok tulajdonosának várjobbágyi szolgálatot kellett teljesítenie. A várjobbágnak lehetett a várföldtől független öröklött, vagy más úton szerzett (vásárolt, cserélt) birtoka is, mellyel szabadon rendelkezhetett. A castrensisekből felemelt várjobbágy rendszerint nem kapott újabb birtokot. Csak annyi birtoka volt, mint előbb, castrensis korában. Mivel rokoni kapcsolatai is a castrensisekhez fűzték, sok tekintetben igen közel állott hozzájuk. A várjobbágyok nagyobb része valószínűleg magyar (és segédnépi) etnikumú. A szláv várszerkezetnek a honfoglaló háborúk után megmaradt katonai elemei ugyan a magyar királyok várispánságaiba is átkerültek, de aligha teheték ki a várjobbágyok többségét. Valószínű ugyanis, hogy a honfoglaló harcok során egy részük életét vesztette, s királyaink olyan helyeken is szerveztek vármegyéket, ahol korábban nem voltak szláv várak, s itt már egyáltalában nem támaszkodhattak szláv várkatonákra. A várjobbágyi állapot az elszegényedő szabad magyar harcosokra nagy vonzerőt gyakorolhatott, s így a magyar etnikumú harcosok többsége hamarosan a várjobbágyok soraiba kerülhetett.

A milesek-várjobbágyok mellett a várak másik alapvető rétege a szolgáltató népek, a várnép (civilisek, castrensisek). Ezek feladata a vár minden szükséges

⁹⁶ L. 27. sz. jegyzetet. A keltjobbágyfiú első előfordulása: 1263. *Szamota István—Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár.* Budapest, 1902—1906. 470. o.

termékkel való ellátása. Helyzetük kedvezőtlenebb, mint a várjobbágyoké, vagy mint a „libereké” és hospeseké. Munkájukkal teremtik elő azokat a termékeket, melyekre a vár nem termelő rétegének szüksége van, sőt termelvényeik egy része a király raktáraiba vándorol. A castrensisek egy része már a XII. század első felében katonai szolgálatot teljesít, s e katonáskodó castrensisek utódai a várjobbágyok soraiba emelkednek, azok alsó rétege (szállásadók, exemptus jobbágyok, keltjobbágyfiúk) belőlük, illetőleg utódaikból kerül ki. A várjobbágyoknak két rétege lehetett: a felső réteg, mely az eredeti várjobbágyokból és leszármazóikból, s az alsó, mely a várnépből kiemeltekéből állt.⁹⁷ Arra, hogy a várjobbágyok táborát a várnépből felemelkedett harcosokkal egészítsük ki, nyilvánvalóan azért került sor, mert több harcosra volt szükség, mint ahányan a várjobbágyok voltak. A megyei kontingensek létszámát a XII. században 3—400 főre teszik, s ennyi várjobbágy aligha élhetett egy vármegyében. Nem tekinthetjük ugyan a castrensist azonosnak a várkatonával, de a *Tagányi—Holub—Hóman*-féle állásponttal szemben *Molnár József* véleményét kell elfogadnunk, mely szerint a castrensisek egy része is hadakozott, e castrensisek külön falvakban laktak, s a hadakozás mestersége apáról fiúra szállott közöttük.⁹⁸ Nem fogadhatjuk el azonban *Kristó Gyula* nézetét, hogy „a várnépek a királyi haderő gerincét képezték”. A castrensisek fő feladata a termelő munka volt, nem mindegyikük volt hadakozó.⁹⁹ A hadakozó castrensisek a többinél kedvezőbb helyzetűek voltak, s módjuk volt felemelkedni a várjobbágyok közé, később pedig még feljebb a feudális társadalom ranglétráján.

A várjobbágyok és castrensisek között tehát nem volt áthághatatlan fal: voltak kedvezőbb helyzetben levő castrensisek, s voltak kevésbé kedvező helyzetű várjobbágyok is. Általában a várjobbágy helyzete fölülte állt a castrensisének, de nem annyira, hogy az egyik csoporttól a másikba át ne lehetett volna jutni.

4. A királyi vármegye központja a vár (civitas, castrum) volt. A vármegyei központ szemléletes leírását adta *Győrffy György*.¹⁰⁰ A vármegye castrensisei századokba és tizedekbe (centurionatus, decurionatus) szervezve végezték munkájukat, melynek csak bizonyos részét kellett a várban teljesíteniük. A castrensisek falvakban éltek, s falvakban éltek — vagy birtokaikon — a várjobbágyok is. A vármegye vezetője az ispán (comes). Nem a várjobbágyok egyike, hanem a megye népességéből hatalom tekintetében magasan kiemelkedő nagyúr, a megyei katonaság, közigazgatás és bíraskodás feje. Hogy szolgálta eredetű ispán volt-e — nem tudjuk. De ha volt is, azzal, hogy ispánná lett — nagyúr lett belőle. Az ispán helyettese — valószínűleg csak a bíraskodásban — az udvarispán (comes curialis). Katonai téren az ispán helyettese, a vármegye katonai kontingensének parancsnoka a hadnagy (hodnagio, princeps exercitus, maior exercitus), a vár parancsnoka és gondozója a várnagy (maior castris, procurator castris), a hirdetéssel, hírvívással foglalkozó népek, a praeco-k főnöke az archipraeco. A századkerületek vezetői a századosok (centuriones), a tizedkerületekéi a tizedesek (decuriones). Mindezek a várjobbágyok közül kerültek ki, mégpedig

97 A szerzők egy része a várjobbágyok három rétegét különbözteti meg (Szent király jobbágyai, várjobbágyok, exemptusok). Nézetünk szerint ez nem igazolható. Ha a várjobbágyok rétegeiről értesülünk mindig csak két rétegről esik szó, bár kétségtelen, hogy e rétegek elnevezése változó. Még kevésbé fogadható el természetesen *Kandra Kabos* és *Thuránszky László* nézete, akik ötféle várjobbágyot különböztetnek meg. *Thuránszky L.: A Thurapataki és Komjáthnai Thuránszky család. I. rész. AZL XIX. (1914). 354—357. o.*

98 Talán e hadakozó castrensisek neve is „armiger”, azaz „fegyvernök” lehetett. A szót helyesebb mai nyelvre „fegyverhordozónak” és nem „páncélos lovas”-nak fordítanunk. (*Heckenast Gusztáv: Fejedelmi [királyi] szolgálatok a korai Árpád-korban. Budapest, 1970. 10. o., 11. jegyzet*) — de az armiger-en nem okvetlenül kell olyan fegyveres személyt értenünk, aki más, nála kedvezőbb társadalmi helyzetben lévő harcos fegyvereit hordozza csupán. „Armiger” jelenthet egyszerűen fegyverest, aki fegyvereit, mint harcos, saját maga használja. Nem valószínű, hogy Árpád-kori előkelő, lovagi módon élő harcosaink fegyverhordozói külön falvakban éltek volna. Az armiger tehát nézetünk szerint valószínűleg kötöttebb társadalmi helyzetű harcos, esetleg hadakozó castrensis lehetett.

99 *Kristó Gy.: Az aranybullák évszázada. Budapest, 1976. 24. o.*

100 *Győrffy Gy.: Budapest története az Árpád-korban. Budapest története, I. k. Budapest, 1975. 243. o.*

minden valószínűség szerint felső rétegükből — kivéve talán a decuriókat, kiknek állása szerényebb lehetett. A centuriók és decuriók irányították, ellenőrizték a várnép munkáját, s a centurióknak a termények begyűjtésében is fontos szerep jutott — sőt annak bizonyos hányada nekik járt.

5. Ami a megye hadakozó népeinek haditechnikáját illeti, a várkatonaság általában nem lehetett nomád lovasíjász, mert sem a várjobbágyok, sem a várnép nem volt már nomád pásztor. Nem lehetett — legalábbis IV. Béla hadsereg-reformja előtt — lovagi fegyverzetű sem, mert ehhez nem volt elegendő vagyona. Valószínű, hogy volt némi védőfegyverzete, közelharcra való támadófegyverei és íja-nyila is, vagyis a nehéz fegyverzetű lovagnál könnyebb, a nomád lovasíjásznál nehezebb fegyverzete lehetett.¹⁰¹ A várjobbágyok legtehetősebbjei valószínűleg igyekeztek utánozni a király kíséretében az idegen s a magyar eredetű előkelők között is egyre jobban elterjedő és divatos lovagi haditechnikát és harceljártást.

A magyar királyok haderejének zömét II. István uralkodásáig kétségtelenül a megyei csapatok alkották. Az elit: a király belső kísérete és testőrsége volt, esetleg más, várispánságokhoz nem kötött milesek — később serviensek. A nagy többség azonban a megyei „agmen”-ekben harcolt. II. Istvántól kezdve egyre többet hallunk zsoldosokról, a XII. század végétől pedig nagyurak magánhad-seregeiről. A XII. századi elbeszélő források tanúsága szerint azonban a királyi hadseregben ekkor is a megyéké a döntő szerep. Nemcsak védekező háborúkban (1167 Zimony), de külföldi hadjáratokban is: így az orosz évkönyvek szerint 1152-ben II. Géza seregében 73 csapat volt, ebből csak egy királyi, — a többi megyei „agmen”. Ez ellene szól azok véleményének, kik szerint a megyei kontingensek támadó hadjáratokra nem voltak alkalmasak.

A királyi várispán hatásköre, mint katonai parancsnoké, kiterjedt a várispánság területén élő közös vagy egyéni birtokkal rendelkező szabadokra is, s ezért említenek a források a királyi hadinépén kívül csak megyei zászlóaljokat. Ezt látszik igazolni IV. László valószínűleg 1290-ben kelt oklevele, melyben megparancsolja Ugocsa megye minden nemesének, várjobbágyának, várnépének, a szabad falvak hospeseinek s bármilyen állapotú lakosának, hogy Mihály comes fiait: István és Pált mint comes parochialist fogadják. Eszerint a megyésispán valamilyen módon még a XIII. század végén is gyakorol bizonyos jogokat a vármegye területén élő nemesek és szabad hospesek felett is. Ha ez így volt a XIII. század végén, még inkább így lehetett korábban.¹⁰² A forrásokban szereplő megyei agmen-ekben tehát nemcsak várjobbágyok és hadakozó castrensisek hadakozhattak, hanem a királyi ispánság területén élő más népelemek is: nemesek, hospesek, különböző libertású hadakozó elemek, s így érthető, hogy a források a királyi haderőben csak a király belső kíséretét említik s a megyei kontingenseket — mást nem.

Hogy a megyei kontingens belső szerkezete milyen volt, nem tudjuk. A különböző társadalmi és vagyoni helyzetű harcosok fegyverzete és felszerelése semmiképpen sem lehetett egyforma, más minőségű lehetett egy jómódú megyei birtokos, egy várjobbágy, egy hospes, vagy egy hadakozó várszolga fegyverzete. A megyei hadi szemlén a várjobbágyok egyes rétegei is külön sorakoztak. Ez azonban aligha jelenthetett lényeges fegyverzetbeli különbségeket, hiszen — mint láthattuk — a várjobbágyok egyik rétege az erdélyi vajda hadi szemlén

101 Borosy A.: i. m. (1962.) 147. o. 110. jegyzet.

102 Makkai L.: „könnyű félparaszti” hadseregnek nevezi a megyei katonaságot. A „könnyű” jelző — a lovagi nehézfegyverekhez viszonyítva — feltétlenül helytálló. „Félparaszti”-nak is nevezhető hadsereg ez, mert a harcosok nem kifejezetten, vagy egyáltalán nem feudális urak (sem a várjobbágyok nem azok, még kevésbé a hadakozó castrensisek). (Les caractères originaux de l'histoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le Moyen Age. Acta Historica Tom. XVI. [1970.]) — IV. László oklevelét l. ÁUO IX. 564. Reg. Arp. 3561.

azt állította egy várjobbágy társukról, hogy az a várjobbágyok másik rétegéhez tartozik.

Ha voltak is különbségek a megyei kontingens különböző harcosainak fegyverzete és felszerelése között — forrásaink szerint a megyei kontingens mint taktikai egység tudott működni.

RÖVIDÍTÉSEK

AZL	Adatok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaújhely, 1895—1917.
ÁUO	Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi <i>Wenzel Gusztáv</i> . I—XII. Pest, Budapest, 1860—1874.
Cod. Dipl. Slov.	Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae. Tom. 1. 805—1235. Ad edendum praeparavit <i>Richard Marsina</i> . Pozsony, 1971.
<i>Fejér</i>	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera <i>Georgii Fejér</i> , I—XI. Budaae, 1829—1844.
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HO	Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. Kiadják: <i>Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső</i> . I—V. Győr, 1865—1873.; <i>Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső</i> VI—VIII. Budapest, 1876—1891.
Mon. Strig.	Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I—II. Ed. <i>Ferdinandus Knauz</i> , Strigonii, 1874—1882.; III. Ed. <i>Lodovicus Crescens Dedek</i> , Strigonii, 1924.
MTA II. oszt. Közl.	A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának Közleményei
OL DL	Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény.
PR	A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent Benedek-rend. Szerk.: <i>Erdélyi László, Sörös Pongrác</i> . I—XII. Budapest, 1902—1916.
<i>Smičiklas</i>	<i>Smičiklas, T.</i> : Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatski Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II—XV. Zagrabiae, 1904—1934. — <i>Szentpétery, Emericus</i> (szerk.): Scriptorum Rerum Hungaricarum ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I—II. Budapest, 1937—1938.
SRH	Szent István Emlékkönyv. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I—III. Budapest, 1938.
SzIE	<i>Karácsonyi János — Borovszky Samu</i> : Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-i kiadás hű hasonmásával együtt. Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboris Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum. Budapest, 1903.
Vár. Reg.	Codex diplomaticus domus senioris comitatus Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gr. Zichy család idősebb ágának okmánytára I—XII. Szerk.: <i>Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál</i> . Budapest, 1872—1981.
ZiO	

ВОИНСКИЕ КОНТИНГЕНТЫ КОРОЛЕВСКИХ ДОМЕНОВ В ВЕНГРИИ ДО НАШЕСТВИЯ ТАТАР

Резюме

Одним из важных элементов организации европейских государств раннего средневековья была система крепостей. Не является исключением в этом и венгерское королевство в период XI—XIII веков, которое делилось на владения ишпанов (комитаты) и части королевского домена. Важнейшей задачей магнатов-землевладельцев была защита королевства от внешнего врага, и весьма важную роль в этом играли воины, выходцы из простолюдинов, населявших владения ишпанов. При рассмотрении литературы по этому вопросу особого внимания заслуживают результаты исследований, проведенных Петером Вапи, Дёрдем Дёррффи и Илоной Г. Болла. Владения ишпанов сформировались автохтонным порядком в ходе развития венгерского общества и государства. Они не были организационными единицами королевского домена, а представляли собой административные, военные, судебные округа государства.

Королевский домен (с центром в королевском замке) был населен людьми, делившимися на две основные группы: члены первой группы — исключительно воины, пользовавшиеся ограниченной свободной и одновременно особым общественным положением, и члены другой группы, состоявшей из людей несвободного сословия, занятых в производстве и обслуживании. Представители первой группы ранее назывались «милесами» (воины), «лагерными милесами», — а позднее стали называться замковыми слугами. «Милес» — замковый слуга — это прежде всего воин, находившийся в более благоприятном положении, чем остальные простолюдины замка, и по крайней мере с конца XI века милесы становятся членами свободного сословия. Их общественная функция заключалась в ведении военных действий, надзоре за работой занятых в производстве и обслуживании слуг, а также в сборе сельскохозяйственных продуктов. Замковый слуга имел право владеть несколькими видами земельных наделов: землей, пожалованной за службу из королевского домена, или вотчиной, унаследованной независимо от королевского домена, или же другим каким наделом, приобретенным в результате купли, смены и т.п. Большинство замковых слуг были венгерами по происхождению. Другим слоем служебного сословия были милесы, приписанные к королевскому замковому округу, а также не принадлежавшие к этой категории милесы-удворники. Их задачей было снабжение замка всеми необходимыми продуктами, содержание воинов. Определенная доля производимых ими продуктов переходила в королевские склады. Часть милесов несла воинскую повинность уже в первой половине XII века. Потомки милесов-воинов выдвинулись среди замковых слуг, их нижний слой (квартирные хозяева, дети сервиентов) сложился из выдвинувшихся замковых слуг и их потомства. Ряды замковых слуг необходимо было пополнять из сервиентов потому, что потребность в воинах была гораздо больше, чем численность замковых слуг.

Центром королевского домена был замок (*civitas, castrum*). Сервиенты организовывались в сотни и десятки (*centuriunatus, decurionatus*) для выполнения своей работы, лишь часть которой они должны были выполнять в замке. Они, как и замковые слуги, жили в деревнях. Поместье магната возглавлялось *ишпаном* (*comes*), это был землевладелец, высоко выделившийся среди остальных жителей комитата, стоявший во главе воинства, административного управления и судопроизводства комитата. Его заместителем — вероятно, только по судопроизводству — был *дворовый ишпан* (*comes curialis*). В военной сфере заместитель ишпана был начальником военного контингента комитата: лейтенант (*princeps exercitus, maior exercitus*). Начальником и комендантом крепости был *кастелян* (*maior castri, procurator castri*) начальником гонцов и курьеров (*praeco*) был *архипраеко*. Предводителями сотенных округов были *сотники* (*centuriones*) а *десятских округов* — *десятники* (*decuriones*). Воинство замка-крепости, как правило, состояло из конников, вооружение которых было легче тяжелого вооружения кавалерии, но тяжелее, чем у конных стрелков-номадов.

Основное ядро вооруженных сил венгерских королей составляли военные контингенты комитатов, так как компетенция ишпана, как военачальника, распространялась и на другие сословия, проживавшие на территории комитата: на либертинов, мелких хозяев и более того, даже и на мелких землевладельцев-аристократов, которые должны были нести воинскую повинность в рамках дружины комитата.

DIE KRIEGERISCHE VOLKSELEMENTE DER KÖNIGLICHEN
GESPANSCHAFTEN IN UNGARN VOR DEM TATARENSTURM

Resumee

Eines der wichtigsten Elemente der Organisation der frühmittelalterlichen europäischen Staaten war das der Burgensystem. Das ungarische Königreich war keine Ausnahme in den XI—XIII Jahrhunderten, sie gliederte sich auf Gespanschaften, königliche Komitate. Die wichtigste Aufgabe dieser Gespanschaften war die Landesverteidigung, deswegen ist die Rolle der kriegerischen Volkselemente, die sie bewohnten, sehr wichtig. Während der Übersicht der Bibliographie dieser Frage besonders beachtenswert sind die Ergebnisse von Péter Váczy, György Györffy und Ilona G. Bolla. Während der Entfaltung der ungarischen Gesellschaft und des Staates sind die Gespanschaften auf autochtoner Weise zustande gekommen. Sie waren nicht die Organisationseinheiten des königlichen Gutes, sondern die militärischen und gerichtlichen Verwaltungskreise des Landes.

Die zwei grundsätzlichen Gruppen der Völker der königlichen Burgen: Eine ausgesprochen kriegerische Gruppe, die eine beschränkte Freiheit aber eine ausgehobene gesellschaftliche Position hatte, und eine Produktions- und Dienstleistungsvolksgruppe, deren Lage gebundener und untergeordneter war. Der Name der erstgenannten war früher „miles“ oder „miles castri“, später Jobagio. Der Miles—Jobagio war unbedingt ein Krieger, hatte eine vorteilhaftere Lage als die anderen Volkselemente der Burg und war mindestens seit dem Ende des XI-ten Jahrhunderts frei. Seine gesellschaftliche Funktionen waren die Kriegführung, die Kontrolle der Arbeit der Produktions- und Dienstleistungsvölker der Burg und die Einsammlung der Feldfrüchte. Der Jobagio konnte verschiedene Landgüter haben: Das Dienstgut, das ihm aus dem Land der Burg gegeben wurde, und das vom Land der Burg unabhängige Gut, das er geerbt hat oder auf eine andere Weise angeschafft (gekauft oder getauscht) hat. Die Jobagiones gehörten zum größten Teil zum ungarischen Ethnikum. Die andere Volksschicht, die Dienstleistungsvölker, war das Burggesinde (civilis, castrensis). Ihre Aufgabe war, die Burg mit allerlei Produkten zu versorgen und die Soldaten zu erhalten. Ein bestimmter Teil ihrer Produkte wanderte in die Speichern des Königs. Einige von ihnen dienten bereits im ersten Teil des XII-ten Jahrhunderts als Krieger, und die Nachfolger der Kriegerdienst tuenden Burgdiener stiegen in die Reihen der Jobagiones, derer untere Schicht aus den heraufgehobenen Burgdienern und aus ihren Nachfolgern bestand. Die Schicht der Jobagiones mußte mit Burgdienern ergänzt werden, weil mehr Krieger als die Zahl der Jobagiones benötigt waren.

Das Zentrum der königlichen Gespanschaft war die Burg (civitas, castrum). Die Burgdiener arbeiteten in Hundertschaften und in kleineren Truppeneinheiten (centurionatus, decurionatus). Sie sollten ihre Arbeit nur teilweise in der Burg tun. Sowohl sie, als auch die Jobagiones wohnten in Dörfern. Der Leiter der Gespanschaft war *der Gespan* (comes), ein Großherr, der aus den anderen Einwohnern der Gespanschaft hoch hervorragte, er war der Leiter der Krieger, der Verwaltung und der Gerichtsbarkeit im Komitat. Sein Vertreter war, wahrscheinlich nur in der Gerichtsbarkeit, *der Hofgespan* (comes curialis). Der Vertreter des Gespanes im kriegerischen Bereich war *der „Hadnagy“* (princeps exercitus, maior exercitus), der Kommandant des Kriegerkontingents der Gespanschaft. Der Kommandant und Verwalter der Burg war der *Burgvogt* (maior castri, procurator castri). Der Leiter der Praecos, der Völker, die sich mit Nachrichtenübermittlung beschäftigten, war *der Archipraeco*. Die Leiter der Hundertschaftenbezirke waren die Hundertschaftsleiter (centuriones), die der Bezirke der kleineren Truppeneinheiten waren die Decuriones. Die Krieger der Burg waren meist Reiter, ihre Bewaffnung war leichter als die schwere Ritterbewaffnung, aber schwerer als die der nomadischen Reiterbogenschützen.

Der größte Teil des Heeres der ungarischen Könige wurde von den Kriegerkontingent des Komitats gebildet. Da sich der Wirkungsbereich des Gespanes als Militärkommandant auf die in der Gespanschaft wohnenden anderen Völker: auf die liberi und auf die hospites und auch auf den niederen Adel erstreckte, zogen diese alle in den Kontingenten der Gespanschaft in den Krieg.